

**КАТЕГОРИИТЕ *ДОБРО* И *ЛОШО* В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК НА
БАЗАТА НА ОБРАЗ СХЕМИТЕ *ЧАСТ – ЦЯЛО* И *ВРЪЗКА***

Мирослава Вътова
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

**THE CATEGORIES OF *GOOD* AND *BAD* IN MODERN
BULGARIAN ON THE BASIS OF THE IMAGE SCHEMAS *PART–*
WHOLE AND *LINK***

Miroslava Vatova
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

The present article deals with the categories of GOOD and BAD as reflected in Bulgarian lexical system from Cognitive Linguistics point of view. The research is based on the view that the concepts of GOOD and BAD undoubtedly belong to the natural kinds of human experience, but nevertheless they require definition by means of metaphors as long as they do not exist objectively in the physical world. Instead, they are resulting from human comprehension. The attention is drawn more specifically to the image schemas PART–WHOLE and LINK which the Bulgarians have used unconsciously in order to understand the more abstract cognitive domains of GOOD and BAD.

Key words: Cognitive Linguistics, metaphor, the categories of GOOD and BAD, image-schemas PART–WHOLE and LINK, FIGURE-GROUND

Въведение

В предходни статии на базата на лексикален материал от българския език разгледахме концептуалните категории **ДОБРО** и **ЛОШО** и установихме, че за осмислянето им съвременният българин неосъзнато използва различни когнитивни метафори – онтологични, ориентационни и структурни (по класификацията на Дж. Лейкоф и М. Джонсън в: Лейкоф, Джонсън 1980). В настоящата статия ще продължим изследването на двете категории, като ще насочим вниманието си към две образно-схематични представи – **ЧАСТ – ЦЯЛО** и **ВРЪЗКА**, които неосъзнато използваме при осмислянето на концептуалните категории **ДОБРО** и **ЛОШО**.

Едно от дълбоките прозрения на М. Джонсън според Дж. Лейкоф е, че опитът ни до голяма степен е структуриран още преди и дори независимо от съществуването на каквито и да било концепти (Лейкоф 2004: 353). През 1987 г. Дж. Лейкоф и М. Джонсън, като използват различен източник – съответно лингвистичен и философски, съвместно достигат до идеята за наличието в нашата концептуална система на относително прости *доконцептуални* (или *предконцептуални*; *preconceptual*) *структури*, които назовават *образ схеми* (*image schemas*) (Лейкоф 2004; Джонсън 1987). Това са *доконцептуални повтарящи се динамични модели* на телесното ни движение, на очертанията на нашата пространствена и темпорална ориентация, на формите на взаимодействието ни с обектите. Дватама изследователи ги назовават *образ схеми*, защото тези структури имат *образен характер (образ)* и *абстрактно естество (схеми)*. Макар че често се рисуват, образ схемите не могат да бъдат представени адекватно във видима форма, защото, от една страна, те са абстрактни, а от друга – образите невинаги са зрителни (съществуват също слухови и обонятелни образи, както и образи за това, как ни въздействат силите).

Образ схемите не са пропозиционални структури (т.е. не са субектно-предикативни структури, които определят условията за истинност или други удовлетворяващи условия). В същото време те не са елементарни, неразложими структури, защото имат своя вътрешна структура, но въпреки това са *геицалти*, тъй като цялото е психологически по-базово от частите, които го съставят. Присъща им е базова логика, която произтича от тяхната конфигурация. Според Дж. Лейкоф и М. Джонсън без наличието на тези образно-схематични представи опитът ни до голяма степен би бил хаотичен и неразбираем, защото те структурират нашите възприятия и тяхната структура се използва и в мисленето. По този начин се разкриват като свързващо звено между възприятието и мисленето (Лейкоф 2004).

Образ схемите нямат точно установен брой и са отворена група. Някои от тях са изведени и изследвани от различни автори, главно от М. Джонсън и Дж. Лейкоф: **ВМЕСТИЛИЩЕ** (CONTAINER), **ОБЕКТ** (OBJECT), **МАСА – БРОИМОСТ** (MASS-COUNT), **МНОЖЕСТВО** (COLLECTION), **ЧАСТ – ЦЯЛО** (PART-WHOLE), **ЦЕНТЪР – ПЕРИФЕРИЯ** (CENTER-PERIPHERY), **ПЪТ** (PATH) – включваща **ИЗТОЧНИК – ПЪТ – ЦЕЛ** (SOURCE-PATH-GOAL), **ПОВЪРХНОСТ** (SURFACE), **ВРЪЗКА** (LINK), **ЦИКЪЛ** (CYCLE), **СУБСТАНЦИЯ** (SUBSTANCE), **ОТПРЕД – ОТЗАД** (FRONT-BACK), **ГОРЕ – ДОЛУ** (UP-DOWN), **БЛИЗО – ДАЛЕЧЕ** (NEAR-FAR), **СКАЛА** (SCALE) и др. (вж. Джонсън 1987, Лейкоф 2004, Ченки 2002: 348, Дийн 1992: 62, Хампе 2005: 2 – 3).

Осмисляне на концептуалните категории добро и лошо на базата на образ схемата част – цяло

В процеса на еволюцията нашето възприятие на базово равнище е придобило способност да различава фундаменталната структура **ЧАСТ – ЦЯЛО**. Представата за **ЦЯЛО** имаме от своя телесен опит, посочва Дж. Лейкоф. Ние осъзнаваме тялото си като **ЦЯЛО**, съставено от **ЧАСТИ**, с които можем да манипулираме. Тази структура несъзнателно пренасяме и налагаме и върху другите същности (напр. дрехи, инструменти, машини, мебели и др.). Това ни осигурява възможност да функционираме успешно в материалното си обкръжение (Лейкоф 2004: 356).

Образ схемата **ЧАСТ – ЦЯЛО** има следните структурни елементи: **ЦЯЛО**, **ЧАСТИ** и **КОНФИГУРАЦИЯ**. Схемата е асиметрична, защото А е част от Б, но Б не е част от А, и е нереклексивна, защото А не е част от А. Освен това **ЧАСТИТЕ** съществуват като такива единствено когато съществува **ЦЯЛОТО**, но обратното не е задължително – **ЧАСТИТЕ** могат да съществуват и без да образуват **ЦЯЛО**. **ЧАСТИТЕ** изграждат единно **ЦЯЛО** само когато се намират в определена **КОНФИГУРАЦИЯ** (Лейкоф 2004: 356). П. Дийн обръща внимание, че образ схемата **ВРЪЗКА** е базова област за разбирането на схемата **ЧАСТ – ЦЯЛО**, защото частите са *свързани* с цялото и помежду си (Дийн 1992: 61 – 66). Образно-схематичната структура **ЧАСТ – ЦЯЛО** е осмислена и на базата на образ схемата **ОБЕКТ** (вж. Сантибанес 2002: 185).

Макар да осъзнаваме концептите, които съществуват в съзнанието ни, като отделни **ОБЕКТИ** (например **ДОБРОТО Е ОБЕКТ**, **ЛОШОТО Е ОБЕКТ**, по-подробно вж. Въртова 2016а, 2016б) или **СУБСТАНЦИИ**, границите им в повечето случаи не са ясно очертани и те могат да се преливат един в друг, да се обединяват в по-големи цялости или да се раздробяват на по-малки. Някои от нашите понятия съществуват в съзнанието ни, от една страна, като сравнително добре обособени отделни **ЦЯЛОСТИ**, от друга страна – като неразривно свързани **ЧАСТИ** на по-голямо **ЦЯЛО**. Връзката е неразривна, защото разпадането ѝ би довело до изчезване и на двете концептуални структури в съзнанието ни. Свързаността на такива познавателни категории може да бъде сравнена с взаимната зависимост, която съществува между еднотипните и същевременно ясно противопоставени едно на друго граматически значения, обединени в обща граматическа категория. Отпадането на единия от двата члена на общата структура води до разпадането ѝ и съответно до изчезването и на нейните членове. Според нас такъв тип категории са категориите **ДОБРО** и **ЛОШО**.

Правим предположение, че категориите **ДОБРО** и **ЛОШО** са тясно свързани и немислими една без друга, тъй като в съзнанието ни те са части на едно цяло. Това по-общо образуване е доконцептуален гещалт, който в българския език няма означител, но въпреки това реално съществува в съзнанието ни, защото без наличието му би било невъзможно да разберем какво е **ДОБРО** или какво е **ЛОШО**, така както е невъзможно да разберем какво е **ВЪТРЕШНА** или **ВЪНШНА ЧАСТ**, ако нямаме по-общата представа за **ВМЕСТИЛИЩЕ (ОГРАНИЧЕНА СЪЩНОСТ)**¹ (по-подробно вж. във: Въттова 2016б).

Тясната и неразривна връзка между концептуалните структури **ДОБРО** и **ЛОШО** човек е установил от опита си – наличието на едната структура предполага съществуването на другата структура. Така както човешкото тяло има предна и задна част, горна и долна част, така сме си представили, че **ДОБРОТО** и **ЛОШОТО** СА ДВЕ ЧАСТИ, ДВЕ СТРАНИ НА ЕДНО ЦЯЛО. Затова в езика ни се откриват изрази: *Ако го нямаше злото, никой нямаше да знае що е добро* (Елин Пелин 1963: 194). *Медалът винаги има две страни – хубава и лоша. Всяко нещо има две страни – хубава и лоша, зависи към коя ще погледнеш. Погледни на нещата откъм хубавата им страна. Вторачила се е само в лошата страна и не вижда, че има и хубава.*

В съзнанието ни **ДОБРОТО** и **ЛОШОТО**, от една страна, са **ЧАСТИ** от едно **ЦЯЛО**, но в същото време сме ги осмислили и като отделни и самостоятелни **ЦЯЛОСТНИ ОБЕКТИ**. Затова представата за **ЦЯЛО** можем да пренесем и да наложим метафорично както върху концептуалната област **ДОБРО**, така и върху концептуалната област **ЛОШО**. И **ДОБРОТО**, и **ЛОШОТО** могат да бъдат мислени като **ЦЯЛОСТНО ИЗГРАДЕНИ ОБЕКТИ** – например *завършен, изграден учен* (т.е. добър учен), но можем да кажем също и *завършен, пълен егоист*.

Целостта на тялото си осъзнаваме като задължителна за нашето съществуване и съвсем естествено е да оценим наличието ѝ или възстановяването ѝ като нещо добро за нас. Затова сме пренесли разбирането си за **ЦЯЛО** върху по-неясната за нас, поради невъзможността да бъде непосредствено разбрана, концептуална структура **ДОБРО**, осъзнавайки я като **НАЛИЧИЕ НА ЦЯЛОСТ**. Това разбиране е намерило своето отражение и в езика ни: *цял и невредим съм, оцелявам* (опитвам се да запазя целостта си), *оцелях, цялостен* (добър) *анализ, цялостно решение на проблема*.

¹ Вж. Джонсън 1987: 21; Лейкоф 2004: 355.

Съхраняването на функционирането на нашето тяло и максималната свобода в постигане на целите ни са основни човешки ценности, посочва Дж. Лейкоф (Лейкоф 2004: 392). Според Й. Златев „организмите са самоорганизиращи се системи, т.е. те активно съхраняват своята организация като динамическо единство, и на тази цел се подчиняват всички останали процеси“ (Златев 2006: 346). Съхраняването и възстановяването на целостта на организма, в случай че е била нарушена, са жизненоважни за човешкото съществуване. Затова съвсем естествено е **ДОБРОТО** да се осмисля и като **ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА ЦЕЛОСТТА** – *закърпвам положението, възстановявам се* (след боледуване, душевна травма и т.н.), *сглобявам нещо в главата си*. Представата за **ДОБРОТО** като **НАЛИЧИЕ НА ЦЯЛО** можем да представим и чрез производните от числително *един*² – *единство, единен, единение, обединение*, например *обединяваме се в името на общата кауза, съединението прави силата, имаме единство в мисленето, силни сме, когато сме единни*.

Разпадането на целостта е нежелателно и опасно за съществуването ни, затова **ЛОШОТО** осмисляме като **РАЗПАДАНЕ ИЛИ НАРУШАВАНЕ НА ЦЕЛОСТТА** – *като разглобен съм, разпадам се (връзката се разпада), разпердушинвам, правя нещо на пух и прах, раздирам се от вътрешни противоречия, раздор, има разцепление в партията, разкъсвам се, режа/отрязвам някого, разчленявам, разделям, развалям* и т.н. **ЛОШОТО** може да бъде осъзнавано и като разделяне на две или повече части. Затова лексемите *раздвоение, двуличен, двуличие, раздвоен, двусмислие, разтроен* и т.н. носят отрицателна конотация.

Обществото се осъзнава като **ЦЯЛО**, съставено от **ЧАСТИ**. Частите – това са неговите членове – отделните индивиди. Както посочихме, усещането за свързаност със социума е от жизненоважно значение за индивида. Затова **ЛОШОТО** може да се разбира и като **ОТКЪСВАНЕТО НА ЧАСТ ОТ ЦЯЛОТО**, макар и това да не води до нарушаване на целостта. Затова в повечето случаи лексемите *самота, самотник, изолация, изолирам се* и т.н. са натоварени с отрицателна конотация.

От друга страна, разбирането си за **ДОБРО** сме изградили на базата на концептуалната метафора **ДОБРОТО Е ДАВАНЕ НА НЕЩО СВОЕ ПО СОБСТВЕНА ВОЛЯ И ЖЕЛЕНИЕ** (вж. Въртова 2016б: 63). Затова **ОТКЪСВАНЕТО НА ЧАСТ ОТ ЦЯЛОТО** може да се осмисля и като нещо положително, ако то е осъзнато и доброволно направено – *да споделя нещо с някого, влагам частица от себе си в нещо, поделям нещо с някого*.

---

² В числителното *един* е вложена и представата за ЦЯЛОСТНОСТ.

Осмисляне на концептуалните категории добро и лошо на базата на образ схемата връзка

М. Джонсън пише, че представата за **ВРЪЗКА** (LINK) идва още от наличието на пъпната връв, която свързва майката и детето. Но с тази чисто физическа свързаност не се изчерпва представата ни за връзките, които съществуват между нас и родителите ни, връстниците ни и като цяло в дадена общност. От комбинацията на нашите перцептуални способности и съществуването ни в социално обкръжение се поражда един солиден комплекс от конкретни и абстрактни връзки – физически и пространствени, темпорални, причинно-следствени, генетични, функционални, мрежи от връзки. **СВЪРЗВАНЕТО** е фундаментален начин за формиране на представата ни за **ОБЕДИНЕНИЕ** (СЪЮЗ) (Джонсън 1987: 117 – 118).

Според Дж. Лейкоф и М. Джонсън образ схемата **ВРЪЗКА** има следните структурни елементи: **ДВЕ СЪЩНОСТИ**, А и Б, и **ВРЪЗКА**, която ги съединява. Базовата ѝ логика е следната: Ако А е свързана с Б, то А е ограничена от Б и зависи от Б. Отношението е симетрично: ако А е свързана с Б, то и Б е свързана с А (Лейкоф 2004: 357; Джонсън 1987: 118). П. Дийн прави едно основателно допълнение – отношението между двете същности може и да не е симетрично, например отношението между автономна и зависима от нея същност (Дийн 1992: 62).

Човек е склонен, съзнателно или не, винаги да оценява опита си. Съвсем естествено е и представата за **ВРЪЗКА**, която първоначално се е породила от нашия непосредствен телесен опит, да придобие и оценъчен характер. Вероятно поради факта, че тя възниква още от наличието на пъпната връв, която свързва детето и майката, **ДОБРОТО** обикновено се осъзнава като **НАЛИЧИЕ НА ВРЪЗКА**. От опита си знаем, че за да фиксираме положението на две същности една спрямо друга, ние обикновено използваме различни средства за съединяване (връв, канап и др.) (вж. Лейкоф 2004: 357) или извършваме определени физически действия – например протягаме или подаваме ръка към нещо или към някого, докосваме се до друга същност, хващаме я, хващаме и държим някого за ръката, изграждаме мост и т.н. Представата за физическа свързаност неосъзнато сме пренесли и наложили и върху по-абстрактните сфери на опита си. Усещането за свързаност със социума е от жизненоважно значение за индивида, защото „естествено подхранва способността ни да обичаме и да упражняваме свободната си воля по начин, верен на това, което обичаме“ (Мустакова-Пасарт 2005: 33). Затова през целия си живот ние се стремим да *създаваме*, да *запазваме* и да *поддържаме* връзките си с другите – *имам връзка с някого, свързан*

*съм с нещо, имам много връзки, поддържам връзка, установявам връзка, хвърлям мост, да се опитаме да направим мостове между нас, а не стени, подаваме ръка на някого, който е в лошо положение; хващаме някого за ръката; издърпваме някого от блатото, нагоре и т.н. Когато имаме добро отношение към нещо или някого³, ние казваме, че **държим на нещо или на някого**; **поддържаме идея, човек** и т.н. Когато **подобряваме** отношенията си с някого, мислим за това като за **възстановяване на връзката си с някого**.*

Стремим се също да откриваме връзките между нещата, защото от опита си сме открили, че между различните същности, явления или събития в света могат да съществуват различни връзки. Затова откриването на връзка между две същности има положителен знак в съзнанието ни – **виждам връзката между нещата, връзвам две и две**.

От опита си знаем, че можем да установим физическа връзка между две същности или да я възстановим, но нейното по-нататъшно съществуване зависи от това колко силна и стабилна е тя. Колкото „по-голяма“, по-стабилна е връзката, толкова по-лесно и по-продължително е нейното съществуване. Затова **ДОБРОТО** разбираме и като **НАЛИЧИЕ НА СТАБИЛНА ВРЪЗКА: имам силна връзка с някого, дълбоко съм свързан с нещо, във връзката има дълбочина, заздравявам връзката си, имам здрава връзка с нещо** и т.н.

ЛОШОТО осмисляме като **ПРЕКЪСВАНЕТО, ЛИПСАТА НА ВРЪЗКА** или **НАЛИЧИЕТО НА НЕСТАБИЛНА ВРЪЗКА – дръпвам се от нещо или някого, дръпнат човек, раздърпаха се (разг.), прекъсвам връзката си с нещо или някого, скъсвам с някого (разг.), връзката отслабва, изтънява** и т.н.

Образ схемите **ВРЪЗКА** и **ПОВЪРХНОСТ (SURFACE)**⁴ според нас могат да се разглеждат като области, по отношение на които се профилира (в смисъла на термина, употребяван от Р. Лангакър⁵) друга образно-схематична структура – **КОНТАКТ (CONTACT)**⁶. По-нестабилната връзка в представите на българина може да съединява две същности, засягайки само тяхната външна повърхност. Например съществителното **контакт**, глаголът **контактувам** или изразът **осъществявам контакт с някого** според нас отразяват именно тази

---

³ **ОТНОШЕНИЕТО** също разбираме като **ВРЪЗКА – имам/нямат отношение към нещо или някого; прекъсвам отношенията си, установявам отношения** и т.н.

⁴ Схемата е посочена в: Джонсън 1987: 126.

⁵ Вж. в: Лангакър 1990.

⁶ Схемата е посочена в: Джонсън 1987: 126.

представа. *Взаимодействие* и *взаимосвързаност* обаче предполага осъществяването на по-дълбока и стабилна връзка.

По-горе посочихме, че представата за **ВРЪЗКА** възниква още от наличието на пълната връв, която свързва детето и майката, и вероятно затова **ДОБРОТО** обикновено се осъзнава като **НАЛИЧИЕ НА ВРЪЗКА**. От друга страна обаче, за да се развива пълноценно и самостоятелно детето, пълната връв, която го свързва с майката, трябва да бъде прекъсната в момента на раждането. Обособяването на новото **ЦЯЛО** е възможно само след **ПРЕКЪСВАНЕ НА ВРЪЗКАТА** и затова **ДОБРОТО** може да се осмисля и като **ПРЕКЪСВАНЕ НА ВРЪЗКА С ЦЕЛ ОБОСОБЯВАНЕ НА НОВО ЦЯЛО**. Затова лексеми като *независимост*, *самостоятелност* и *свобода* имат положителна конотация. Тъй като двете категории – **ДОБРО И ЛОШО** – са неразривно свързани в съзнанието ни и същевременно са ясно противопоставени една на друга подобно на начина, по който разграничаваме фигурата от фона при зрителното възприятие, съвсем естествено е да открием доказателства за наличието в съзнанието ни на метафората **ЛОШОТО Е СЪЗДАВАНЕ НА ВРЪЗКА С ЦЕЛ УНИЩОЖАВАНЕ НА АВТОНОМНОСТТА НА НЯКАКВО ЦЯЛО**. Лексеми като *зависимост*, *несамостоятелност* и *робство* са резултат от това осмисляне.

На пръв поглед изглежда, че има противоречие между метафорите, които използваме, за да осмислим двата концепта. Но всъщност метафорите, които изграждат в съзнанието ни дадено понятие, както посочват Д. Лейкоф и М. Джонсън, ако не са съгласувани (coherent) помежду си, то поне са съвместими (consistent) една с друга (Лейкоф, Джонсън 1980: 44). Според нас осмислянето на концепта **ДОБРО** като **ПРЕКЪСВАНЕ НА ВРЪЗКА (С ЦЕЛ ОБОСОБЯВАНЕ НА НОВО ЦЯЛО)** се базира на метафората **ДОБРОТО Е НАЛИЧИЕ НА ЦЯЛОСТ**. Съответно метафората **ЛОШОТО Е СЪЗДАВАНЕ НА ВРЪЗКА (С ЦЕЛ УНИЩОЖАВАНЕ НА АВТОНОМНОСТТА НА НЯКАКВО ЦЯЛО)** е подчинена на метафората **ЛОШОТО Е РАЗПАДАНЕ ИЛИ НАРУШАВАНЕ НА ЦЕЛОСТТА**. Ако в съзнанието ни прототипната представа за **ВРЪЗКА** е тази, при която отношението между двете същности, които се свързват, е симетрично (ако А е свързана с Б, то и Б е свързана с А (вж. Лейкоф 2004: 357; Джонсън 1987: 118), то несиметричното отношение между две същности, на което обръща внимание П. Дийн⁷, се осъзнава като нетипична връзка. Така че, щом представата за типична връзка налагаме върху когнитивната област **ДОБРО (ДОБРОТО Е НАЛИЧИЕ НА ТИПИЧНА ВРЪЗКА)**, не

⁷ Вж. Дийн 1992: 62.

е учудващо представата за нетипична връзка да пренесем върху концептуалната област **ЛОШО – ЛОШОТО Е НАЛИЧИЕ НА НЕТИПИЧНА ВРЪЗКА**. Ето защо с отрицателен знак се разбира и връзка, която се създава против волята на някого – *връзвам някого, върза се* (заблуждавам някого).

ЛОШОТО се осъзнава също като **ПРЕПЛИТАНЕ, ОПЛИТАНЕ** на множество **ВРЪЗКИ** – *оплитам се* (в лъжите си), *заплетен случай*. От друга страна, възелът е място, в което две или повече връзки се срещат, и това място може да се мисли като много важно, ценно и следователно добро (**ДОБРОТО Е ЦЕННОСТ**⁸) – *възлов момент* (много ценен момент).

С представата за **ВРЪЗКА** е свързан механизмът за **ИДЕНТИФИКАЦИЯ** (за откриване на сходство), който свързва ума с усещанията, но не извършва реално концептуална дейност (вж. Лейкоф 2004: 196; Джонсън 1987: 118 – 119). В съзнанието си свързваме дадена същност с идеализирана представа за нещо, подобно на нея, или с нещо, което вече ни е известно и познато. В зависимост от степента на откритото сходство възприемаме нещо като *добро* или като *лошо* съответствие на нашата представа – *точен избор (добър избор), точен човек, нещо е подходящо, приемливо, нещо ми подхожда, прилича ми* (за поведение, за облекло) и *неточен избор (лош избор), нещо не ми прилича, неприемливо поведение, неподходящо облекло* и т.н.

Обобщение

За да бъде осмислен разнородният опит от съществуването на човека в света, е необходимо първо този опит да бъде подреден и систематизиран. Според Дж. Лейкоф и М. Джонсън уловените от човешкото съзнание ежедневно повтарящи се модели на телесното ни движение, на пространствената и на темпоралната ни ориентация, на формите на взаимодействието ни с обектите са послужили като изходна база за изграждането на човешката концептуална система. Една от тези фундаментални структури, израснали от начина, по който възприемаме телата си – отделни цялости, съставени от взаимно свързани части – е образно-схематичната представа **ЧАСТ – ЦЯЛО**. Нейната ясна структура пренасяме и налагаме несъзнателно не само върху обектите от външния за нас свят, но и върху онези понятийни сфери, които са резултат от способността ни да мислим абстрактно.

---

⁸ Вж. Въртова 2016а: 62.

Голяма част от натрупания опит в резултат на умствената дейност, свързана с оценяването, българинът и изобщо европейецът е организиран в две големи концептуални категории – **ДОБРО** и **ЛОШО**, **GOOD** and **BAD**, **ХОРОШО** и **ПЛОХО** и т.н. В основата на осмислянето на тези понятийни области стои фундаменталната структура **ЧАСТ – ЦЯЛО**. Двете категории се осъзнават от съвременния българин, от една страна, като самостоятелни **ЦЯЛОСТИ** – например *цялостно изградени и завършени обекти*. От друга страна, в съзнанието му те са **ЧАСТИ** на едно **ЦЯЛО**, защото са неразривно свързани и в същото време ясно противопоставени една на друга. Според нас осмислянето им по този начин може да бъде обяснено с човешката когнитивна способност за разграничаване на *фигура* от *фон* – когато едната категория е изпъкналата фигура, другата е незабележим, но задължителен неин фон. Когнитивната област **ДОБРО** е осъзната на фона на категорията **ЛОШО** и обратното – категорията **ЛОШО** е оформена в съзнанието ни като самостоятелна когнитивна област на фона на категорията **ДОБРО**. **ДОБРОТО** се мисли като **НАЛИЧИЕ** или **ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА ЦЯЛОТО (ЦЕЛОСТТА)** с оглед на **ЛОШОТО**, осмислено съответно като **РАЗПАДАНЕ** или **НАРУШАВАНЕ НА ЦЯЛОТО (ЦЕЛОСТТА)**.

За разбирането на схемата **ЧАСТ – ЦЯЛО** използваме друга образно-схематична представа като нейна база – **ВРЪЗКА**, защото **ЧАСТИТЕ** са *свързани* с **ЦЯЛОТО** и *помежду си*. Тази доконцептуална представа неосъзнато ни е послужила за навлизането в абстрактните и по-неясни сами по себе си понятия **ДОБРО** и **ЛОШО**. В съзнанието ни концептуалната категория **ДОБРО** е очертана като **НАЛИЧИЕ НА ВРЪЗКА**; **УСТАНОВЯВАНЕ** или **ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА ВРЪЗКА**; **НАЛИЧИЕ НА СТАБИЛНА** или **НА ТИПИЧНА ВРЪЗКА** на фона на категорията **ЛОШО**, разбираана като **ПРЕКЪСВАНЕ** или **ЛИПСА НА ВРЪЗКА**; **НАЛИЧИЕ НА НЕСТАБИЛНА** или **НА НЕТИПИЧНА ВРЪЗКА**; **ПРЕПЛИТАНЕ**, **ОПЛИТАНЕ НА ВРЪЗКИ**. От друга страна, **ДОБРОТО** може да се осмисля и като **ПРЕКЪСВАНЕ НА ВРЪЗКА** с цел да се *обособи ново ЦЯЛО*, а **ЛОШОТО** – като **СЪЗДАВАНЕ НА ВРЪЗКА** с цел да се *премахне автономността на дадено ЦЯЛО*. Противоречието, в което влизат тези метафори с метафорите **ДОБРОТО Е НАЛИЧИЕ НА ВРЪЗКА** и **ЛОШОТО Е ПРЕКЪСВАНЕ НА ВРЪЗКА**, е само привидно. Всъщност противоречие няма, защото те се съгласуват с други метафори, на които са подчинени – **ДОБРОТО Е ПРЕКЪСВАНЕ НА ВРЪЗКА** с цел да се *обособи ново ЦЯЛО* се съгласува с **ДОБРОТО Е НАЛИЧИЕ НА ЦЯЛО**, а **ЛОШОТО Е СЪЗДАВАНЕ НА ВРЪЗКА** с цел да се *премахне автономността на дадено ЦЯЛО* е подчинена на метафората **ЛОШОТО Е ЛИПСА НА ЦЯЛОСТ**.

ЛИТЕРАТУРА

- Въртова 2016а:** Въртова, М. Към въпроса за категориите ДОБРО и ЛОШО в българския език на базата на онтологични метафори (от гледна точка на когнитивния подход към езика. [Vatova, M. Kam vaprosa za kategoriite DOBRO i LOSHO v balgarskiya ezik na bazata na ontologichni metafori (ot gledna tochka na kognitivniya podhod kam ezika).] // *Актуални проблеми на съвременната лингвистика. Юбилеен сборник в чест на проф. д.ф.н. д-р хон. кауза Стефана Димитрова*. София: БАН, 2016, 237 – 246.
- Въртова 2016б:** Въртова, М. Още към въпроса за категориите ДОБРО и ЛОШО в българския език на базата на онтологични метафори (от гледна точка на когнитивния подход към езика. [Vatova, M. Oshte kam vaprosa za kategoriite DOBRO i LOSHO v balgarskiya ezik na bazata na ontologichni metafori (ot gledna tochka na kognitivniya podhod kam ezika).] // *Българският език – история и съвременност*, Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2016, 57 – 70.
- Джонсън 1987:** Johnson, M. *The Body in the Mind (The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason)*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 1987.
- Дийн 1992:** Deane, P. D. *Grammar in Mind and Brain. Explorations in cognitive syntax*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1992.
- Елин Пелин 1963:** Елин Пелин. *Разкази*. Т. II. [Elin Pelin. Razkazi. T. II.] София: Български писател, 1963.
- Златев 2006:** Златев, Й. Значение = жизнь (+ култура): Набросок единой биокультурной теории значения. [Zlatev, Y. Znachenie = zhizn' (+ kul'tura): Nabrosok yedinoi biokul'turnoy teorii znacheniya.] // *Studia Linguistica Cognitiva. Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы*. Москва: Гнозис, 2006, 308 – 361.
- Лангакър 1990:** Langacker, R. W. *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 1990.
- Лейкоф, Джонсън 1980:** Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 1980.
- Лейкоф 2004:** Лакофф, Дж. *Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении*. Пер. с англ. И. Б. Шатуновского. [Lakoff, Dzh. Zhenshchiny, ogon' i opasnye veshchi: Chto kategorii yazyka govoryat nam o myshlenii. / Per. s angl. I. B. Shatunovskogo.] Москва: Языки славянской культуры, 2004.
- Мустакова-Пасарт 2005:** Мустакова-Пасарт, Е. *Критично съзнание. Изследване на морала в световен исторически контекст*.

[Mustakova-Pasart, E. Kritichno saznanie. Izsledvane na morala v svetoven istoricheski kontekst.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005.

Сантисбанес 2002: Santibáñez, F. The Object Image–Schema and Other Dependent Schemas // *Atlantis Journal*, XXIV, №2, 2002, 183 – 201. 3 August, 2007 <http://www.atlantisjournal.org/Papers/24_2/santiba.pdf>.

Хампе 2005: Hampe, Beate. Image Schemas in Cognitive Linguistics: Introduction. // *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*, ed. Beate Hampe. Berlin: Mouton de Gruyter, 2005, 1 – 12. 29 August, 2016 <https://www.researchgate.net/publication/242379466_Image_schemas_in_Cognitive_Linguistics_Introduction>.

Ченки 2002: Ченки, А. Семантика в когнитивной лингвистике. [Chenki, A. Semantika v kognitivnoy lingvistike.] // *Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления*. Под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. Е. Секериной. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Едиториал УРСС, 2002, 340 – 369.